

DOI: 10.22559/folklor. 184

folklor/edebiyat, cilt:25, sayı: 97, 2019/1

Tarım ve Avcı-Savaşçı Toplamların Mitlerine Dünya Tasavvuru Bağlamında Bir Bakış

A Look on the Myths of Agricultural and Hunter-Warrior
Societies in the Context of their Conception of the World

Ahmet Akgöl*

Öz

Bu çalışmada çeşitli yaşayış stillerine sahip toplumların mitleri dünya tasavvuru bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve mitler arasındaki ortaklıklar ve farklılıkların nedenleri tespit edilmiştir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda toplumların mitleri yer, gök, yeraltı, ay, güneş, dünya direği ve varlıkların cinsiyetleri başlıkları altında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İnceleme kısmından elde edilen verilere göre tarım ve avcı-savaşçı toplumlarda üç kozmik kuşaktan oluşan dünya tasavvurunun en önemli ortak nokta olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra varlıklara bir cinsiyet atfedilmesi ve ayrıca üç kuşağı bir arada tutan bir direğin varlığı diğer önemli ortak nokta olarak görülmüştür. Mitler arasındaki farklı noktaların ise ortak noktaların kılık değiştirmiş halleri olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra elde edilen verilere göre ortaklıkların ve

* Doktora öğr. Muđla Sıtkı Koçman Üniversitesi. akgollahmet@gmail.com

farklılıkların sebepleri tartışılmıştır. Tartışma sonucunda ortaklıkların sebebi Adolf Bastian'ın *Birincil Fikirler*, farklılıklar ise Bastian'ın *Etnik Fikirler* teorisine dayandırılmıştır.

Anahtar sözcükler: *mit, dünya tasavvuru, ortak bellek, birincil fikirler, etnik fikirler*

Abstract

This study examines the myths of agricultural and hunter-warrior societies in terms of their conceptions of the world and focuses on the possible reasons of similarities and differences among these myths.

Towards this goal, the myths of these societies are analyzed comparatively under the subheadings of earth, sky, underworld, moon, sun, *axis mundi* and the genders of these entities. According to obtained data in the research process, it is determined that the world-conception composed of three cosmic zones is the most important common point observed in the agricultural and hunter-warrior societies. Other common points are the genders attributed to the entities and the presence of *axis mundi* that holds these three zones together. It has been seen that the differences among these myths are actually different variations of the common points. According to the acquired data, the reasons of these similarities and differences have been discussed. At the end of the discussion, the reason of similarities has been based on Adolf Bastian's theories of *Elementary Ideas* and the differences has been based on *Ethnic Ideas*.

Keywords: *myth, conception of the world, collective memory, elementary ideas, ethnic ideas*

Giriş:

Sözlü kültürün en eski ürünü olan mit, Yunanca söylenti söz anlamına gelen “*mythos*”tan gelmektedir. Yunanca kelime anlamı her ne kadar söylenti söz manasına gelse de Eliade miti; kutsal ve gerçek yaratılış öyküsü olarak tanımlamaktadır (Eliade, 1993:13). Miti tanımlarken Eliade'nin bu görüşü tek başına eksik kalmaktadır. Mit, kutsal bir öyküdür ve her zaman yaratılışı anlatmaktadır. Ancak bu öyküler Frazer'in dediği gibi doğanın dünyasını açıklamak amacıyla gösterilen çaba sonucunda doğmuştur. Ayrıca, mitler olağanüstü kahramanların başarılı öykülerini anlatırken, bunu insan aklının derinliklerindeki fantezilerle beraber, semboller ve bilinçdışının ürünü olan, arketip denilen bir takım imgeler aracılığıyla yapmaktadır. Mit zaten bu imgelerin örgütlenmiş halidir. Mitteki bu imgeler insanın vücudunun ve aklının eylemleriyle ortaya çıkan ne varsa, hepsinin esin kaynağıdır. Dinler, felsefeler, sanatlar, ilkel ve tarihsel insanın sosyal biçimleri, bilim ve teknolojiye büyük buluşlar, simgelerin örgütlenmiş hali olan mitin dairesinden doğmaktadır. Mitlerdeki bu simgeler özenle üretilmiş değildir ve dolayısıyla talep edilemezler, ayrıca uydurulması ya da kalıcı bir şekilde bastırılması mümkün değildir (Campbell, 2017, 338:13). Bu durum miti tarihsel süreçte ölümsüz kılmaktadır.

Mitlerin iki önemli işlevinden biri varlığa anlam kazandırmadır (Eliade, 1993:134).

Arkaik insan nerede ikamet ederse etsin içinde yaşadığı dünyaya anlam kazandırmak amacıyla mitler türetmiştir. Birbirlerinden farklı yaşayış stillerine sahip toplumların türetilen mitler aracılığıyla oluşan dünya tasavvurlarında, çeşitli ortak noktaların ve farklı noktaların bulunduğu fark edilmiştir. Ancak incelenen çalışmalarda bu ortaklıkların ve farklılıkların tam olarak neler olduğunun yanı sıra, ortaklıklara ve farklılıklara nelerin sebep olduğunun araştırılmadığı görülmektedir. Bu yüzden, bu çalışmada tarım toplumları ve avcı-savaşçı toplumların mitleri dünya tasavvuru bağlamında karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Bu toplumların mitleri arasındaki ortaklıklar ve farklılıklar ortaya çıkarıldıktan sonra bunların sebepleri tartışılmıştır. Tarım toplumları çatısı altında Sümer, Mısır ve Yunanistan mitleri, avcı-savaşçı toplumlar çatısı altında ise Altay ve Yakut Türkleri başta olmak üzere genel olarak Orta Asya halkları, Kızılderililer, İskandinav halkları, Polinezyalılar, Avusturalya-Yeni Zelanda, ve Hawaii halkları gruplandırılmıştır. Bu gruplandırma yapılırken Campbell'in İlkel Mitoloji adlı eserindeki İlkel Tarımcıların Mitolojisi ve İlkel Avcıların Mitolojisi adlı başlıklarından esinlenilmiştir.

1. Mitlerin dünya tasavvuru bağlamında karşılıklı olarak incelenmesi

Yer, gök, gökyüzü, güneş ve ay arkaik insan için ilk bilinmezlerdir ve egzogami mitleri bu bilinmezliğe yanıt vermektedir. Bu bölümde tarım toplumları ve avcı-savaşçı toplumların mitleri üzerinden dünya tasavvurları karşılaştırılmalı olarak incelenecek ve dolayısıyla ortak ve farklı yönler ortaya çıkarılacaktır.

1.1. Yer ve gök

Tarım toplumlarında yeryüzü ve gökyüzünün yaratılan veya kendiliğinden oluşan ilk kozmik varlıklar olduğu görülmektedir. Yunan yaratılış mitinde Khaos'tan sonra oluşan Gaia (yer, toprak ana) "yıldızlı gökyüzü" Uranus'ü doğurmaktadır (Erhat, Eyüboğlu, 1977: 81). Mısırdaki Atum-Re (güneş) mastürbasyon yaparak Şu (hava) ve Tefnut'u (nem) yaratmış, onlardan da Geb (yer) ve Nut (gök) yaratılmıştır (Campbell, 2003: 108-109); Sümer'de ise her şeyi doğuran ana Namnu'dan An (gök) ve Ki (yer) doğmuştur (Hooke, 2002: 30). Anlatılara bakıldığında, yer ve göğün başlangıçta tanrı ve tanrıçadan ziyade kozmik varlıklar olmalarının yanı sıra, birbirinden ayrı değil bir arada buldukları görülmektedir. Sümerlerde An (gök) ve Ki (yer), Enlil (hava) tarafından ayrılırken; (Hooke, 2002: 31) Mısır'da Geb (yer) ile Nut (gök), Şu (hava) tarafından ayrılmıştır (Campbell, 2017: 251). Yunanistan'da ise Uranus, Cronus tarafından öldürüldükten sonra Gaia ve Uranus birbirinden ayrılmaktadır (Erhat, Eyüboğlu, 1977: 83). Ayrıldıklarından sonra yerle gök kozmik varlık olmaktan ziyade tanrılar ve tanrıçalar tarafından temsil edilen varlıklar haline geldiği görülmektedir. Başlangıçta Gaia toprağın, Uranus göğün kendisiyken, ikinci evrede Gaia toprağı temsil eden ana tanrıça olmuş, Uranus 'ün yerine geçen Cronus ise göğü temsil etmeye başlamıştır. Görüldüğü gibi başlangıçta göğün kendisi olan Uranus öldüğünde gök yok olmamıştır (Erhat, Eyüboğlu, 1977). Gök ve onun kutsallığı ile bir bütün olan Uranus ölmeden önce kutsallığı ile beraber göğün içinden sıyrılmış ve göğü temsil eden kutsal bir ruh haline gelmiştir. Aynı şekilde Geb ile Nut ve An ile Ki de birbirinden ayrıldıktan sonra kozmik bir varlık

olmaktan ziyade varlıkları temsil eden kutsal ruhlar olarak kabul edilmişlerdir. Yer ve göğün ayrılmasından sonra gerçekleşen üçüncü evrede ise yer ve gök, yeraltı ile beraber kozmik varlıklardan yönetilmesi gereken mekânlara dönüşmüşlerdir. Başlangıçta mekânla bir olan kutsal ruhlar ilerleyen süreçte sadece mekânı yöneten bir yönetici haline gelmişlerdir. (Erhat, 1984: 126). Göğü temsil eden Cronus'un yerine Zeus, kura sonucunda yönetici olarak seçilmiş ve toprağı temsil eden Gaia artık misyonunu tamamlamış ve yerini Demeter'e bırakmıştır. Ancak Demeter toprağı temsil etmekten ziyade toprağı yöneten bir tanrıça olmuştur (Erhat, 1984: 84). Sümerlerde ise üçüncü evrede, yeri ve göğü yani annesini ve babasını ayırdıktan sonra Enlil'in hava tanrısı sıfatıyla yönetici konumuna yükseldiği görülmektedir (Hooke, 2002: 31, 32,33). Mısırdaki ise üçüncü evrede Geb, Nut ve Atum-Re'nin (güneşin) çocukları yönetimi ele geçirmişlerdir. Bu tanrılar ve tanrıçalar Osiris, Horus, İsis, Seth ve Nefthis'tir (Campbell, 2003: 109).

Avcı-savaşçı bir topluluk olan Maoriler'in yer ve gök tasavvuru, tarım toplumlarına benzemekte ancak ayrılış onlarınkinden daha net bir şekilde resmedilmektedir. Rangi (gök) ve Papa (yer) başlangıçta kucaklanmış bir şekilde bulunur. Başını (annesi) yere dayayıp ayakları ile (babasını) göğü yukarı iten Tane-Mahuta babasının bütün yakarmalarına rağmen onları birbirinden ayırır (Campbell, 2017: 251-252).

Avcı-savaşçı toplulukların diğerlerinde, yer ve gök anlayışı çok daha farklıdır. Bu varlıklar, tarım toplumlarının aksine başlangıçtan beri mekânın kendisini oluştururlar. Yer, insanların yaşadığı bir mekânken, gök de her şeyin yaratıcısı ve mutlak gücü elinde bulunduran, her şeyin ötesinde erkek bir tanrı ve ona bağlı tanrıların mekânıdır. Göğü temsil eden tanrı, yukarıda bahsedilen toplumların aksine ana tanrıçanın kocası değil, güçlü, egemen ve kozmogoninin yaratıcısı (tanrıçanın doğurganlık meziyetini üstlenmiş) bir tanrıdır. Egemenlikleri tarım toplumundaki gök tanrılardan daha fazla olan bu tanrılar, yeri simgeleyen bir tanrıça tarafından sınırlandırılmazlar.

Orta Asya halklarında başlangıçta ilksel bir deniz görülmektedir. Verbitskiy'in derlediği Altay yaratılış destanında ilksel denizin üzerinde uçan Ülgen, göklerden gelen ses ve suyun altından çıkan Ak Ane'nin direktifleri doğrultusunda yeri göğü yaratmıştır (Ögel, 1971: 433-434). Tarım toplumlarının aksine bu topluluklarda yaratma işinde sadece sözle gücünü gösterebilen erkek tanrı figürü vardır. Verbitskiy'in derlemesinde "yaratılsın yer" "yaratılsın gök" denmesi yerin ve göğün yaratılması için yeterlidir. Anlatının başında "ne gök vardı ne ay ne güneş ne de yer" denilmesine rağmen göğün yaratılmasına yer verilmemiştir. Radloff'un derlemesinde ise ilksel denizin dibinden çıkarılan toprağa "yaratılsın yer" denilip suyun üzerine saçılarak yeryüzü yaratılmıştır, göğün yaratılışına ise yer verilmemiştir. Ancak yer yaratıldıktan sonra "birini özü için soktu kendi ağzına, birini de sundu kendi Gök Tanrısına" (Ögel, 1971: 433, 452) derken tanrının gök ile beraber adlandırılması göğün yaratılmış olduğu ve yerden üstün görüldüğü manasına gelmektedir.

Türkler ve Orta Asya'daki diğer halklar gökyüzünü bir çadır gibi tasarlarlar. Samanyolu çadırın dikiş yeri, yıldızlar ise ışık gelsin diye açılmış deliklerdir. Yakutlara göre yıldızlar dünyanın pencereleridir. Göğün katlarının havalanması için açılan deliklerdir. Bu katların genellikle dokuz, ancak kimi yerlerde yedi veya on iki tane olduğuna inanılmaktadır (Eliade, 2014: 326-327). Şaman göksel yolculuğunda göğe doğru tırmanırken bu katları

aşar (Eliade, 2014: 250-255). Bir ve ikinci kattan sonra mola verme ihtiyacı duyar. Şaman, gücüne göre 9. ve hatta daha yüksek katlara çıkabilmektedir (Eliade, 2014: 250-255). Bu katlarda tanrılar statülerine göre oturmaktadır ve en üst katta Kaira Han vardır (Çoruhlu, 2010: 21). Verbitskiy'in derlediği anlatıda Ülgen'e direktif veren göklerden gelen ses, Kaira Han'ın olabilir. Karşıtlıklar bağlamında bakıldığında "Kaira (kara)" Hanın karşısında "Ak" Ane olması bu görüşü destekler niteliktedir. Eliade, Ülgen'i verimlilik, doğurganlık tanrısı olarak düşünmekte ve asıl gök tanrının Kaira Han olduğu söylemektedir. Verbitskiy'in derlemesi Eliade'yi haklı çıkardığı gibi bir yandan da yalanlamaktadır. Çünkü Eliade, Bay Ülgen'in yaratılışa bir yeri olmadığını da söylemektedir. Ancak bu derlemede yaratılışın baş kahramanının Bay Ülgen olduğu görülmektedir (Eliade, 2014: 257; Ögel, 1971: 433). Orta Asya'da göğün katmanlarının sayısında ve orada ikamet eden tanrıların statülerinde farklılıklar olsa da insanlar orada şamanlar aracılığı ile gökle etkileşim halindedir. Gökteki katmanları konut olarak kullanan tanrılar, orada bulunmaları nedeniyle göğü kutsallaştırmaktadırlar. Tanrılardan medet uman insanlar ise onlara kurbanlar sunmakta ve bu kurbanların ruhlarını şamanlar aracılığı ile teslim etmektedirler (Eliade, 2014: 247).

Verbitskiy'in derlediği anlatıda Ülgen'in gökle yer arasındaki Altın Dağ'a oturduğundan da söz edilmektedir. Altın Dağ'ın yüksekliği güneşi de geçmektedir. (Ögel, 1971: 434) Yukarıya doğru yükselen katmanlarındaki tanrılar oturduğu için veya güneşten yüksek bir kozmik dağın tepesinde tanrının mekânı bulunduğu için, gök, bu topluluklarda son derece kutsaldır ve tanrı kelimesi ayrıca gök anlamında da kullanılmaktadır (Çoruhlu, 2010: 19). Bu nedenlerle Orta Asya halklarında tarım toplumlarından farklı olarak, yerin değeri göğün karşısında çok daha azdır. Kurban sunulacak kadar güçlü ve önemli yeryüzü tanrısı veya tanrıçasının bulunmaması bu görüşün kanıtıdır.

İskandinav anlatılarında ise yerin ve göğün yaratılışı çok farklı olmasına rağmen onlara olan bakış Orta Asya ile çok benzerdir. Tanrılar Odin, Vili ve Ve dev Ymiri öldürürler. Etinden yeryüzünü yarattıktan sonra Ymir'in kafatasından gökyüzünü yaparlar. Bunu, yeryüzünün üstüne bir kubbe biçiminde yerleştirirler ve düşmemesi için dört köşesini birer cüceye, tuttururlar. Odin, dünyayı yarattıktan sonra gökyüzünde tanrıların yaşayacağı yer olan Asgard'ı yaratır. İnsanların yaşadığı yere ise Midgard denilir (Rosenberg, 2003: 332-333). Asgard, dünyayı takip edebilecek yüksekliktedir. Orta Asya'da kat kat yükselen gökyüzünün kutsallığı, burada Asgard ile vücut bulmuştur.

Kızılderili anlatılarında ise yer ile gök dâhil her şeyin kabileden kabileye değişen yüce ruhlar tarafından yaratıldığı görülmektedir. Örneğin, Şayenlerin anlatılarında büyük ruh Maheo olarak, Madokların anlatılarında ise Kumokums adı ile anılmaktadır (Mairot, 1998: 37, 44). Kızılderili yaratılışında Maheo, her şeyi daha önce var ettiği sudan yaratmaktadır. Altaylarda olduğu gibi suyun altından bir toprak çıkarılır ve bu toprak Maheo tarafından büyütüldükten sonra Kaplumbağa Babaannenin üzerine konulur, böylece yer, Kaplumbağa Babaannenin üzerinde yaratılır. Kaplumbağa Babaanne yer ile bütünleşince her şeyin annesi olarak kabul edilir (Mairot, 1998: 37-42). Göğün yaratılışına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır, ancak her şeyin annesi Kaplumbağa Babaanne, her şeyin babası Maheo olarak görüldüğü düşünüldüğünde ve diğer anlatılarla karşılaştırıldığında Maheo'nun göksel bir ruh olduğu düşünülebilir.

Yer ve gök tanrılar ve tanrıçalarla beraber tasavvur edilmiştir. Gök egemenliği ve dölleyiciliği temsil ederken, yer doğurganlığı temsil etmektedir.² Eliade'ye göre göğü temsil eden iki çeşit tanrı vardır. Birincisi; dünyanın efendisi, mutlak hükümdar (despot), yasaların bekçisi, kozmogoniyi mutlak gücü ile yaratan gök tanrı; ikincisi ise yaratıcı, tam bir erkek,³ toprak tanrıçasının eşi, yağmur yağdırın ve bereketi getiren gök tanrı (Eliade, 2017: 108). Birinci tip gök tanrı avcı-savaşçı toplumlarda görülürken bu tanrıların varlığına inanılır saygı duyulurdu ancak tapınma oldukça azdı. Bu topluluklarda verimliliği sağlayan tanrılara, ata ruhlarına ve doğaya tapınılırdı. İkinci tip gök tanrı ise tarım toplumlarında görülmektedir. Tanrıçanın eşi olan bu tanrıların güçleri, başlangıçta çok azken ilerleyen zamanlarda yer tanrıçası karşısında egemenliklerini artırmışlardır. Ancak bu tanrıların egemenliğine karşıt olarak bir tanrıça figürü her zaman görülmektedir. Tarım toplumlarındaki gök tanrılara, avcı-savaşçı toplumlarındakilere⁴ göre, çok daha fazla tapınılmıştır; ancak bu tapınma bereket tanrıçalarına tapınmayı geçmemektedir (Eliade, 2017: 65-135).

Yer ve gök hakkındaki düşünceler aktarıldıktan sonra artık yeraltına geçilebilir. Yeraltı hakkındaki düşünceler de aktarıldıktan sonra bu üç kozmik kuşak hakkındaki anlayışlar birlikte değerlendirilecektir.

1.2. Yeraltı ve yeraltına yapılan yolculuklar

Yunanistan'da başlangıçta yerin altı, Erebus (yeraltındaki karanlık) şeklinde geçer. Ayrıca Tartarostan (yeraltının dibi) da, Gaia'nın oluşumundan sonra bahsedilmektedir. (Erhat, Eyüboğlu, 1977: 81-84) Tartaros, Uranus'ün çocuklarını ve tanrıların ve titanların savaşından sonra Zeus'un titanları hapsediği yerdir. Başlangıçta Tartaros ve Erebus gibi iki kozmik varlıktan oluşan yeraltı, tanrılarla titanların savaşından sonra yapılan kura ile Hades'in yönettiği bir mekâna dönüşmüştür (Erhat, 1984: 126). Birçok anlatıda yeraltından, ölüler diyarı ve Hades'in krallığı olarak bahsedilmektedir. Mısır'da ise yeraltı, Yunanistan'da olduğu gibi başlangıçta değil, ölüp dirilen tanrı ve ölülerin yargılayıcısı Osiris'in miti ile birlikte görünmektedir. Yer ve göğün geçirdiği, kozmik varlıktan tanrılar tarafından yönetilen mekânlar haline gelme serüvenini, yeraltı sadece Yunanistan'da geçirmiş ancak diğer bölgelerin mitlerinde direkt ölüler diyarı olarak adlandırılmıştır (Hooke, 2002: 81-88). Sümer'de ise ölüler diyarının yeraltında olduğu, oraya yapılan yolculuklarda kullanılan fiillerden anlaşılmaktadır. İnanna ve Enlil çeşitli nedenlerle ölüler ülkesine "inmek" zorunda kalmışlardır (Hooke, 2002: 31; Campbell, 2017: 99-101). Gök tanrıçası İnanna'nın kardeşi olan Ereşkigal tarafından yönetilen ölüler diyarı, Hades'in yöneticiliğindeki yeraltı gibi hiçbir tanrının gitmek istemeyeceği kötülükte bir yerdir. Mısır'da ise yeraltı sevilen ve mağdur bir tanrı olan Osiris tarafından yöneltildiği için kötü bir yer olarak düşünülmemektedir.

Orta Asya'ya geldiğinde ise yeraltının yer ve gök gibi tanrı tarafından yaratılan mekânlar olduğu görülmektedir. Kozmik bir varlıktan tanrının mekânına dönüşme serüveni Yunan mitlerindeki gibi takip edilememektedir. Yeraltı Orta Asya'da da ölüler diyarıdır ve Erlik Han tarafından yönetilmektedir (Eliade, 2014: 259). Radloff'un derlediği Altay yaratılış destanında Erlik veya Erlik Han'dan Musevilik, Hristiyanlık ve İslam'daki gibi şeytan olarak da bahsedilmektedir. Şamanın yeraltı dünyasına iniş seanslarından Erlik Han'ın yeraltı dünyasının yöneticisi olduğu, beşinci ya da dokuzuncu katta oturduğu ve yeraltının ölüler diyarı olarak

tasavvur edildiği daha net bir şekilde anlaşılmalıdır (Eliade, 2014: 258-263. Erlik Han insanlara türlü hastalıklar yollayarak insanlardan kurban ister, bu kurbanlar verilmediği takdirde öldürdüğü insanları yeraltında kendisine köle yapar. Erlik Han bu yüzden kötü olarak bilinir ve zarar vermemesi için ona sürekli kurbanlar sunulur (Çoruhlu, 2010: 50).

İskandinavya’da ise yeraltı çok net bir şekilde belirtilmez. Ölüler diyarı ise Balder’in ölümü anlatısında resmedilir. Ölüler diyarına geçmeden önce bulunan köprüyü koruyan bakire Hermod’a, “ölüler ülkesi için sürekli kuzeye ve aşağı git” demektedir (Rosenberg, 2003: 349). Diğer topluluklarda yeraltı hemen aşağıdayken İskandinavlarda kuzeyde ve aşağıdadır. Bu da İskandinavların yeraltına bakışının biraz farklı olduğunu göstermektedir. Kızılderililerde Tewa kabilesine ait anlatıda ise yeraltı, diğer topluluklarda olduğu gibi ölüler diyarı olarak değil, insanların önceden yaşadığı mekân olarak tanımlanmıştır. Yeraltında karanlıkta yaşayan insanlar bir köstebek yardımıyla “orta yere” yani yeryüzüne çıkmaktadırlar (Mariot, 1998: 94-96). Polinezya Ana adasında anlatılan yaratılış mitinde göre başlangıçta yeraltında yaşayan insanlar, yeraltı, yaratıklar tarafından istila edilince Kızılderililer gibi yeryüzüne çıkarlar ve göğü biraz yükseltirler (Campbell, 2017: 245). Görüldüğü gibi Kızılderili ve Polinezyalılar hariç incelenen topluluklarda yeraltı, ölüler diyarı biçiminde yerle ve gökle beraber bir üçüncü katman olarak tasavvur edilmiştir.

Yeraltına inişler ve çıkışlar ister tarım ister avcı-savaşçı topluluklarda olsun, mitlerin büyük bir kısmını kaplar. Ölüm ve diriliş temasıyla gerçekleştirilen ritüellerin büyük bir çoğunluğu yeraltı ve oraya yapılan yolculuklarla alakalı olduğu görülmektedir. Bu ritler Yunanistan’da Adonis- Aphrodite- Persefone, Sümer’de Dumuzi-Innanna (İştar), Mısır’da ise İsis-Osiris mitlerinde görülür. Bu mitlerde ana kahraman tanrıçadır ve kocası ya da sevgilisi olan genç tanrı üzerinde de bir üstünlüğü vardır. Genç kocası ya da sevgilisi bir sebepten ölür ve yeraltına iner, her şeyin anası tanrıça ise kendisinde var olan doğurma gücü ile onu yeniden diriltir. Tanrının ölümü ile tanrıçayı (toprağı) dölleyecek erkek yok olduğu için tabiat ölür, bu nedenle yılın belli dönemlerinde tanrılar eşlerine kavuşabilirler. Bu kavuşma dönemleri hasat şenliklerinde yapılan ritüellerle kutlanır (Hooke, 2002: 20-24, 69-71, Erhat, 1984: 7-8).

Akdeniz ve Mezopotamya’nın tarım topluluklarına nazaran, Orta Asya’nın avcı-savaşçı toplumlarında yeraltı dünyasına yapılan yolculuklar çok daha farklıdır. Tarım topluluklarındaki yeraltı yolculukları yer ve onun verimliliği ile yakından ilişkili iken avcı- savaşçı toplulukların yeraltı yolculukları ölü ruhları ile yakından ilişkilidir. Tarım topluluklarında yeraltı serüvenini yaşayan kahramanlar olayları çok eski bir geçmişte yaşamışken ve bu olaylar ritlerle yeniden canlandırılırken, avcı-savaşçı topluluklar her an şamanlar aracılığı ile ölüler dünyasıyla irtibat halindedirler. Şaman, hastaların kayıp olan ruhlarını aramak veya ölülerin ruhlarına yeraltına kadar eşlik etmek için yeraltına indiği gibi Erlik Han’ın yaptığı fenalıkları yatıştırmak için de inebilir (Eliade, 2014: 258-263). Tarım toplulukları için yeryüzü ve gökyüzü yeraltına göre daha önemli iken, yeraltına iniş ritüelleri düşünüldüğünde, Orta Asya’daki topluluklar için yeraltının ve göğün, yeryüzünden çok daha önemli olduğu görülmektedir.

Bir önceki başlıkla beraber buraya kadar aktarılanlar değerlendirildiğinde tarım ve avcı-savaşçı topluluklar için dünya üç kozmik kuşaktan oluşmaktadır. Tarım toplumlarında

bu kuşaklar başlangıçta kutsal varlıkların kendisiyken, daha sonra kutsal varlıkların, bu bütünlüşmeden sıyrılmak suretiyle tanrı formuna girip yönetmeye başladığı mekânlar haline gelmişlerdir. Avcı-savaşçı toplumlar için ise başlangıçtan beri bu kuşaklar bir mekândır, yöneticileri bellidir. Kızılderililer ve Polinezyalılarda yeraltı, insanların ilk yaşadığı yer iken tarım toplumları ile beraber Orta Asya'daki ve İskandinavya'daki halklar için yeraltı ölümler ülkesidir. Gök, yer ve yeraltından oluşan kuşaklar arasında yolculuk yapmak mümkündür. Bu yolculukları Orta Asya'daki halklar için şamanlar günlük yaşam içerisinde yaparken, bahsedilen diğer topluluklar için mitsel dönemlerdeki tanrılar yapmakta ve insanlar tanrıların bu eylemlerini çeşitli ritlerle taklit etmekteydiler.

1.3. Ay ve güneş

Yer ve gök gibi ay ve güneşte özellikle tarım toplumlarında başlangıçta tanrının bizzat vücut bulmuş halleri olarak görülmektedir. Yunanistan'da, Hyperion ve Theia çocukları olan Helios (güneş) ve Selene (ay) kardeşlerdir. Helios ateş saçan çok hızlı atların çektiği arabasıyla her sabah şafaktan sonra Hindistan'dan yola çıkıp gökteki yörüngesine girer ve akşam Okeanos ırmağına dalar. Helios'un kardeşi Selene ise gümüş arabalı ve gümüş saçlı güzel bir kadındır. Gece arabasıyla göklerde dolandır. (Erhat, 1984: 140, 301) Yunanistan'da gök ve yerin yaşadığı değişikliği güneş ve ay da yaşar. Helios ve Selene bu varlıkların kendisiyken yerlerini, tanrıların ve titanların savaşından sonra ikiz kardeşler Olympos'lu Apollon (güneş) ve Artemis'e (ay) bırakırlar. Apollon ve Artemis güneşle ayın bizzat kendisi değildirler ama onları temsil etmektedirler.

Mısır'da ve Sümer'de güneşle ay, özellikle de güneş çok daha önemlidir. Mısır'da her şey güneş tanrı Atum-Re tarafından yaratılır. Thoth ise eski ay tanrısı olarak görülür. (Hooke, 2002: 81-85; Campbell, 2003: 109). Sümerlilerde ise Enlil yerle göğü ayırdıktan sonra Nanna (ay) ve oğlu Utu (güneş) dünyaya aydınlatmak için devreye girmektedir. Sümer'de, ilk başlarda ay en güçlü tanrıdır, daha ön plandadır ve erkek olarak tasavvur edilmiştir. İlerleyen zamanlarda ışık saçan güneş (Şamaş) ön plana gelmiş ve ay bir tanrıçaya dönüşmüştür (Hooke, 2002: 32).

Yakutlara göre ise güneş yukarı dünyada bulunan en büyük ulu tanrı Ürün Aar Toyon'un karısı Kün Kübey Hatundur. Dünyayı ısıtır, temizler ve hayatın devamlılığını sağlar. Eliade ise göğün dokuzuncu katında oturan gökteki tanrı ve ruhların başkanının ambleminin güneş olduğunu söylemektedir (Çoruhlu, 2010: 23). Yakutlar, Yunanlar gibi güneş ve ayı kardeş saymaktadırlar ancak bu kardeşlerin cinsiyetleri Yunanlıların düşüncesinden farklıdır. Yakutlarda ay erkek, güneş ise dişi sayılmaktadır.

İskandinavya'da güneş ve ay tanrısal bir güç olmaktan ziyade kurtlardan kaçan iki nesne olarak düşünülmüştür. Güneş ve ayın hareketlerinin sebebi birer kurt tarafından kovalanmalarındandır. Kıyamet günü kurtlar güneş ve ayı yakaladıklarında dünya ışsız kalacaktır (Rosenberg, 2003: 333). Kızılderili ve Hawaii'de de güneş, tanrısal bir güçten ziyade elde edilen veya terbiye edilen bir nesnedir. Kızılderililerde güneş elde edilmiştir. Her şeyin karanlık olduğu bir devirde, doğuda ışığı olan kavimlerin varlığına dair bir söylenti üzerine o ışıktan bir parça getirmeye karar verirler. Porsum ve şahin bir parça getirmeyi dener

ancak başaramazlar. Bunun üzerine Örumcek Babaanne güneşten bir parça getirir (Mariot, 1998: 46-49). Havai’de ise düzenbaz tanrı olarak bilinen Maui tarafından güneş terbiye edilmiştir. Maui, güneşin çok hızlı hareket ettiğini bu yüzden günlerin çok kısa olduğunu annesinin ve insanların işlerini bitirmekte zorlandığını düşünerek güneşi terbiye etmeyi düşünür ve büyükannesinin yardımıyla güneşi yavaşlatmayı başarır (Rosenberg, 2003: 612-615).

Güneş tapınımı, Bastian’a göre dünyanın çok az bölgesinde bulunmaktadır. Güneşe tapan veya güneşi ön planda tutan toplumların, güçlü bir siyasal örgütlenmeye sahip olduğu görülmektedir. Bu görüşe eklemeye yapan Eliade, güneşin; krallar, kahramanlar ve imparatorlar sayesinde “tarihin ilerlediği” yerlerde hüküm sürdüğünü söylemiştir (Eliade, 2017: 154). Güneş her zaman olduğu gibi aynı kalır ve asla bir “oluşum” içine girmez. Oysa ay büyür, küçülür ve kaybolur, tüm evrene hükmetmeden oluşum, doğum ve ölüm yasasına boyun eğer. İnsan gibi ayın da duygusal bir “tarihi” ve ölümle noktalanmış çöküş dönemi vardır. Ay, üç gece boyunca yıldızlı gökte görünmez. Ama bu “ölümün” ardından yeniden doğuş gelir: “yeni ay”. Ayın karanlıklara gömülmesi kesin bir son değildir. Arkaik insanların ayın kozmik kaderini keşfetmeleri, antropolojinin temelini oluşturur. İnsan ayın yaşamını keşfeder; çünkü onun yaşamının da tüm canlı organizmalar gibi sonu vardır, ama yeni ay aracılığı ile yinelenme arzusunun “yeniden doğuş” umutlarının gerçekleşebileceği inancını verir (Eliade, 2017: 184, 187-188). Böylelikle arkaik insan, en büyük bilinmez olan ölüme ay aracılığı ile bir anlam kazandırmış olur. Bu nedenle dünya mitlerinin önemli bir kısmını zaten ay ve onu simgeleyenler çevresinde geçen öyküler ve ritüeller oluşturmaktadır.

Dünya tasavvurunda ay ve güneşten sonra bir diğer önemli nokta dünya direği ve göbeği anlayışıdır. Dünyanın göbeği ve direği düşüncesi de karşılaştırmalı olarak değerlendirildikten sonra tarım ve avcı-savaşçı toplumların evren ve dünya ile alakalı tasavvurları tespit edilmiş olacaktır.

1.4. Dünyanın direği ve göbeği

Gökyüzü ile yeryüzünün birbirinden ayrı tutan bir şeyin olması gerektiği düşüncesi dünyanın çoğu yerinde mitsel anlatılarla veya ritüellerle cevap bulmuştur. Tanrılarla titanların savaşından sonra kâinatın yönetimini ele geçiren Zeus, titanları bir bir cezalandırır. Titan, Atlasa ise göğü havada tutma cezası vermiştir (Erhat, 1984: 70-71). Olympos Dağı düşüncesinin ise -Olympos kelimesinin Anadolu kökenli bir kelime olması nedeniyle sonradan- tahminen Sümer’den geldiği düşünülmektedir (Erhat, 1984: 251). Sümer’de ise “axis mundi” olarak merkezle gökyüzünü birleştiren Ülkeler Dağı adlı bir dağ vardır. Ayrıca Sümer’deki Zigguratlar da kozmik bir dağdır, yani kosmosun simgesel bir tasviridir. Bu bağlamda düşünüldüğünde tapınak amaçlı kullanılan bütün yüksek yapılar gök, yer ve yeraltı arasındaki bağlantıyı sağlayan bir dağı temsil etmektedir. Bir dağı simgeleyen kutsal yapılar ayrıca dünyanın göbeği olarak tanımlanmaktadırlar (Eliade, 1994: 26-27).

Bu durum Orta Asya’da Mezopotamya ve Akdeniz’e göre çok daha nettir. Gök kubbeyi bir çadır gibi tasarlayan Türkler ve diğer halklar çadırı tutan orta direk gibi bir direğin göğü tuttuğuna inanırlar. Türkler için bu direk kutup yıldızıdır ve kazık olarak bahsedilmektedir.

Moğol, Kalmuk, Buryatlara göre kutup yıldızı altın direktir. Çadır direğine benzeyen bu direklerin yani sıra Orta Asya'da axis mundi olarak görülen dağlar ve ağaçlar da vardır. Dağlar halklar arasında Altın Dağ, Demir Dağ ve Sümer Dağı olarak bilinir. Bu dağlar yine aynı şekilde dünyanın merkezi (göbeği olarak) sayılır. Evren ağacı da yine aynı şekilde dağ ve direk gibi dünyanın üç kozmik kuşağını birbirine bağlamaktadır. Şaman, göğe yolculuklarında bu ağacı kullanmakta, yeraltına yolculuklarında bu ağacın bulunduğu yerdeki boşluklardan (aynı boşluklar dağ ve direkte de vardır) geçmektedir (Eliade, 2014: 325-326, 333,338). Evren ağacı ayrıca Yakutların Ak-Oğlan anlatısında her şeyin annesi olarak görülür. Bu anne göğü yeri bir arada tutar her şeye can verir (Ögel, 1972: 102). Dünya direğine cinsiyet rolü yüklenmesi sadece Yakut Türklerinde görülmez. Altay Türklerinde de dünyanın ve devletin merkezi olarak görülen dağın ruhunun başlangıçta bir kadın daha sonra erkek ruhu olarak görüldüğü takip edilebilmektedir. Bu durumu Fuzuli Bayat “kadın başlangıçlı mitolojik tiplerin yerini, erkek hamilerinin yerine bırakması” olarak açıklamaktadır (Bayat, 2006: 48).

Dünyanın eksenini İskandinavya'da ise Yggdrasil olarak vücut bulmuştur. Yggdrasil büyük bir dişbudak ağacıdır, dalları dünyayı baştanbaşa sarar ve göklerin üzerine yayılır. Üç büyük kök bu ağacı ayakta tutar. Bu köklerden biri Asgard'da ikincisi buz devlerinin arasında diğeri ise Niflhelm (ölüler diyarı) üzerindedir. Orta Asya'daki tanrılar atlarını dünyanın direğine bağladığı gibi, Odin de atını Yggdrasil'e bağlamaktadır (Rosenberg, 2003: 334).

Tarım ve avcı-savaşçı toplumlarının yer gök yeraltı ay güneş ve dünyanın eksenini ile ilgili düşünceleri masaya yatırıldığında yukarıda görüldüğü gibi varlıkların cinsiyetleri dikkat çekmektedir. Varlıklara bir cinsiyet atfedilmesinin dünya tasavvurunun bir parçası olduğunu düşünüldüğünden ayrı bir başlıkta yine aynı yöntemle cinsiyet atıflarının nedenlerini tartışmada fayda vardır.

1.5. Varlıkların cinsiyeti

Yunanistan'da Khaos'tan sonra meydana gelen Gaia bir dişidir. Erkekli veya erkeksiz doğum yapan bu yüce diş, kozmosun enerjisinin sahibidir. Yunanistan'da olduğu gibi Sümer'de de başlangıçta yer bir diş iken gök erkektir. Ancak yerin kendisi olan ve daha sonra toprak ana hüviyetine bürünecek olan Ki, Gaia gibi kozmosun enerjisinin sahibi değildir. Sümer'deki her şeyi doğuran anne figürü toprak ana Ki'de değil Namnu'dadır. Namnu, yeri ve göğü doğurduktan sonra kenara çekilmiştir, ancak Gaia yerini Demeter'e bırakana kadar toprak ana olarak anlatılarda görülmektedir. Yunanistan ve Sümer'in aksine Mısır'da yer erkek, gök dişidir. Bu aksi durumun olma sebebi toprağa bağlı ve toprağın kıymetini bilen Mısırlıların ataerki olması olabilir. Güneş tanrı Atum-re'nin her şeyi kadınsız olarak yaratması, toprakla anılan doğurganlık yeteneğinin Mısır'da erkeğe atfedilmesinin dayanağıdır. Diğer tarım toplumlarının aksine güçlü erkek tanrı figürü gökle değil güneşle ilişkilendirildiği için ona en yakın olan gök; onun eşi olarak, yer ise göğün erkek kardeşi olarak düşünülmüştür. Osiris ve İsis'in doğumu ile ilgili bir diğer anlatıda güneş tanrı Atum-Re'nin eşi olan Nut (gök) erkek kardeşi Geb ile yasak bir ilişki yaşar ve hamile kalır, Atum-Re Geb'ten doğacak olan çocuklarına izin vermez ama Thot'un yaptığı düzenbazlıkla çocuklar doğar (Rosenberg, 2003: 261). Bu hikâye ile beraber düşünüldüğünde Nut'un (gök)

Atum-Re ile (güneş) Geb (toprak) gibi iki erkek figürün arasında bulunan bir dişi olduğunu söylemek mümkündür.

Avcı ve savaşçı topluluklarda ise yer ve gök yüce bir tanrı tarafından yaratıldığından cinsiyeti olan kozmik bir varlıktan bir mekâna geçiş sürecini yaşamamıştır ve bu yüzden bu topluluklar için yer ve göğün bir cinsiyeti olduğunu söylemek güçtür. Ancak her şeyi yaratan tanrı ya da büyük ruhun erkek olduğunu ve gökte ikamet ettiğini söylemek mümkündür. Orta Asya'da Kaira Han, Bay Ülgen, İskandinavya'da Odin, Kızılderililerde Maheo bu tanrılara örnektir.

Ay ve güneşe gelindiğinde Yunanistan'da ay (Selene/Artemis) dişi, güneş (Helios/Apollon) erkektir. Sümer'de ilk zamanlarda ay (Nanna) erkekken daha sonraki yıllarda tanrıçaya dönüşmüştür. Güneş ise ayın güçlü olduğu zamanda onun oğlu Utu'dur. Güneşin önemi daha da arttığında güçlü tanrı Şamaş'a dönüştüğü görülmektedir. Mısırdaki güneş (Atum-Re) erkektir. Güneşin erkek olarak kabul görmesi çok parlak olmasından ve bu nedenle güçlü izlenimi vermesinden kaynaklıdır. Ayrıca ataerkil düzende canlılığın kaynağının erkek olarak tasvir edilmiş olabilir. Ayın, erkek olarak görülmesi tarım toplumları ve avcı toplumlar için farklı nedenlerdir. Sümer'de erkek olarak görülmesinin sebebi, ay hareketleriyle kadınların regli dönemleri arasındaki paralellik ve toprak ananın ölüp ve dirilen (ayın yok olup, yeniden ortaya çıkması) ay tarafından döllendiğine inanılmasındandır (Campbell, 2003: 50; 2006: 76). Avcı toplumlarda ayın erkek olarak görülmesinin sebebi ise ava gece gidilmesi olabilir. Gece ayın ışığından faydalanan avcı erkeklerin en büyük yol göstericisi ayı, erkek olarak düşünmeleri normaldir. Mitleri incelenen ataerkil avcı toplumlarda güneş dişi olarak tasavvur edilmektedir. Bunun sebebi ise, evrendeki rolünün bir anneye benzetilmesidir. Güneş, evinin ocağını yakan ve evi düzenleyen bir anne gibi güneş tabiatı ısıtmakta ve sürekliliğini sağlamaktadır (Çoruhlu, 2010: 26). Altay ve Yakut Türklerinde dünya direği olarak tanımlanan dağ ve ağaca da bir cinsiyet rolü yüklendiği görülmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi Yakut Türklerinde dünyanın direği görevini üstlenen ağaç bir dişiyken Altay Türklerinde dağların önce bir dişi, daha sonra erkek olarak düşünüldüğü takip edilebilmektedir.

Sonuç olarak yer, gök yeraltından oluşan üç kozmik kuşak ve bu kuşakları birbirine bağlayan bir direklerle beraber güneş ve aydan oluşan bir dünya tasavvuru vardır. Bu varlıklara yapılan cinsiyet atıfları da bu tasavvurun önemli bir parçası olduğu tespit edilmiştir. Bir sonraki bölümde, bu bölümde elde edilen veriler tartışılacak ve tespit edilen ortaklıkların ve farklılıkların nedenleri araştırılacaktır.

2. Tartışma: İncelenen mitlerdeki ortaklıklar ve farklılıkların nedenleri

Buraya kadar yapılan karşılaştırmalara bakıldığında, tarımcı ve avcı-savaşçı toplumların mitlerindeki en temel ortak noktanın üç kozmik kuşaklı dünya anlayışı olduğu ve üç kozmik kuşağın bir direk tarafından bir arada tutulduğu görülmektedir. Güneş ve ay da kutsal varlıklar olarak kabul edilmektedir. Her bir varlığa bir cinsiyet atfedilmiştir. Genel olarak bu düşünceler mitlerdeki ortak belleğin ürünleridir.

Toplumların dünya tasavvuruna dair bu anlayışı, insanlığın ortak bilinçaltına yerleşmiş en eski düşüncelerdendir. Genetik olarak aktarılan bu düşünceler Campbell tarafından

doğuştan gelen uyarıcı mekanizma olarak adlandırılan caretta caretta'nın yumurtadan çıkar çıkmaz denize koşmasını sağlayan veya bir civcivin yumurtadan çıkar çıkmaz doğan gördüğünde saklanmasına neden olan bilgiler gibidir (Campbell; 2006: 46-47). Bu tip bilgiler toplumsal bilinçaltı nedeniyle bütün insanlarda vardır ve özellikle; mitlerde, masallarda ve rüyalarda bu bilgilerin izini sürmek mümkündür. İncelenen bütün mitlerde bu ortak noktaların görülmesinin sebebi ise mitin, toplumsal bilinçaltının en önemli üç taşıyıcısından biri olmasından kaynaklanmaktadır. Ortak noktaların görülmesine sebep olan düşüncelere Bastian *birincil fikirler*⁵ demektedir. Mitlerdeki ortaklıkların sebebi insanların toplumsal bilinçaltısına yerleşmiş birincil fikirler olarak adlandırılan imgelerken, farklılıkların sebebi ise birincil fikirlerin ilerleyen boyutu *etnik fikirler*dir. Bastian'a göre birincil fikirler saf bir şekilde kalmaz, etnik fikirler tarafından dönüştürülür ve farklı şekillerde yorumlanır. Etnik fikirler, Birincil Fikirlerin, yerel bölgelere göre yorumlanmış halidir (Campbell, 2006: 48). Yani etnik fikirler, birincil fikirlere sahip insanoglunun farklı coğrafyalara, iklimlere dağılmasıyla, çeşitli toplumsal ve ekonomik düzenlerde yaşamasıyla oluşmaya başlamıştır. İnsanlar bu şekilde ayrılmaya başlayınca birincil fikirleri yeni düzenlerine göre yorumlanmış, dönüştürmüş veya semboller halinde toplumsal bilinçaltında kalmıştır. Toplumların mitlerindeki farklılıklar da bu esnada meydana gelmeye başlamıştır.

Dünyayı oluşturan üç kuşak birincil bir fikirdir ancak kuşaklardan biri olan yer, tarım toplumlarında önemli ve her şeyin kaynağı iken; toprakla alakası olmayan avcı-savaşçı toplum için hiçbir değeri olmadığı tespit edilmiştir. Avcı-savaşçı toplumlarda gök ve onu temsil eden tanrı, her şeyden üstünken tarım toplumlarında bu tanrıların yer tanrıçaları tarafından sınırlandırıldığı görülmektedir. Tarım toplumlarında yeraltına yolculukların temelinde mevsim döngüleri varken; avcı-savaşçı toplumlarda bu yolculuklar bir önceki bölümde belirtildiği gibi ruhlarla alakalıdır. Tarım ve avcı-savaşçı toplumlar arasındaki bu farklılıkların sebebi ise çeşitli coğrafyalara dağılmaları sonucunda oluşan etnik fikirlerdir. Coğrafya kadar toplumsal düzen de farklılıkların oluşmasında son derece etkilidir. Varlıklara bir cinsiyet rolü yüklenmesi birincil bir fikirdir ancak bu birincil fikir toplumların düzenlerine göre farklılıklar göstermektedir. Sümer'de en başta güçlü bir erkek olan ay, ataerkil döneme geçilmesi ve güneş hakkında daha fazla bilgi sahibi olunması nedeniyle gücünü kaybetmiş ve tanrıçaya dönüşmüştür. Ataerkil tarım toplumlarında ayın dişi, güneşin ise erkek olduğu tespit edilmiştir. Ataerkil avcı-savaşçı toplumlarda da ay, anaerkil tarım toplumundaki gibi erkek olarak düşünülmektedir ancak bu düşünüşün sebebi ekonomik yapıya bağlıdır. Görüldüğü gibi birincil fikirlere göre etnik fikirler toplumların mitlerindeki farklılıkların sebebini oluşturmaktadır. Ancak aynı coğrafya, iklim ve toplumsal düzende yaşayan farklı toplumlar için etnik fikirler benzerliklere sebep olabilir. Buna en net örnek ölüp-dirilen tanrılar Adonis, Dumuzi ve Osiris'in mitleridir. Bu hikâyelerde ortak noktalar, birincil fikirlerden ziyade Yunanistan Mısır ve Sümer'in coğrafya, iklim ve toplumsal düzenlerindeki yakınlıklarından kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Mitlere dünya tasavvuru bağlamında bakıldığında üç kozmik kuşağın olması, kuşakların arasında bir direğin bulunması, ay ve güneşin kutsal kabul edilmesi ve her bir varlığa bir

cinsiyetin atfedilmesinin en temel ortak nokta olduğu tespit edilmiştir. Farklı noktalar ise bu ortaklık temelinde oluşmaktadır. Tartışma bölümünde de belirtildiği gibi bu ortak noktalar toplumsal bilinç dışının ürünleridir ve tarihi insanlığın karanlık dönemlerine kadar uzanmaktadır. Bastian'ın birincil fikirler dediği imgelerin bu tasavvurlar olduğu tespit edilmiştir. Farklılıklara gelindiğinde ise; tarım toplumlarında kozmogoninin başlangıcı bir dişi tarafından doğurma eylemi ile yapılmaktayken avcı-savaşçı toplumlarda güçlü erkek tanrının sözleri, yaratma eylemi için yeterli olduğu görülmektedir. Tarım toplumlarında yer, gök ve yeraltı başlangıçta kozmik bir varlıkken, ilerleyen süreçte varlığı temsil eden kutsal ruha, daha sonra ise varlığı yönetmekle görevli bir tanrıya dönüşmektedir. Avcı savaşçı toplumlarda ise (Maoriler hariç) her şeyi yaratan göksel ruh en baştan beri mekânlarda yönetici konumundadır. Yeraltı tarım toplumları, İskandinavya ve Orta Asya halkları için ölümler diyarıken incelenen diğer toplumlar için insanların ilk yaşadığı yer olarak görülmektedir. Güneş ve ay toplumların çoğunda bir tanrı veya tanrıçanın temsil ettiği varlıklardır. Maoriler ve Kızılderililer için ise ay ve güneş terbiye edilen varlıklardır. Dünya direğinin ağaç, demir direk veya dağ gibi farklı nesnelere olması da dikkat çekicidir.

Bütün bu farklılıkların temelinde toplumun ekonomik yapısı ve sosyal hayatta kadın ve erkeğin konumu ile alakalı olduğu görülmektedir. Toplum yapısındaki bu değişikliklere neden olan şey ise insanların farklı coğrafyalara dağılmasıdır.

Toparlayacak olursak, insan topluluklarının zihinlerinde taşıdıkları birincil fikirlerin mitlerdeki ortak noktaları oluşturduğu, çeşitli coğrafyalara yayılmanın sebep olduğu ekonomik ve sosyal değişimlerin, birincil fikirlerin değişmesinin önünü açtığı ve etnik fikirlerin (farklılıkların) ortaya çıkma sebebinin ise bu değişim olduğunu söylemek mümkündür.

Notlar

- 1 Ziya Gökalp, Türk Töresi adlı eserinde Kaira Hana, Kara Han demektir (Gökalp; 1976: 40).
- 2 Bu durum Mısır'da daha farklıdır ancak egemenlik, dölleyicilik ve doğurganlık temsilindeki mantık aynıdır.
- 3 Birinci tip tanrılarda erkek bir figürdür ancak ikinci tip tanrıların tanrıçalarla kutsal evlilikler yapması onlarla cinsel ilişkiye girmesi Eliade'nin özellikle erkekliği vurgulayan bir tarif yapmasını zorunlu kılmıştır.
- 4 Eliade'ye göre yaratıştan sonra kudretli gök tanrı, insanlarla ilişkisini kesip Deus Otiosus (Durağan Tanrı) konumuna geçer ve dünyanın işleyişini başka tanrılara bırakır (Eliade, 2015: 79). İnsanlar da dolayısıyla bu tanrılara tapınırlar. Ancak Deus Otiosus'a çok büyük saygı duyarlar. Tarımcı toplumlara göre tapınmanın az olduğu tanrı derken bu durum kast edilmektedir.
- 5 Bastian, yoğun seyahatleri sırasında insan türünde saptadığı değişmezlere Birincil Fikirler (elementargedanke) adını vermiştir. (Campbell; 2006:48)

Kaynaklar

- Bayat, F. (2006). Türk mitolojisinde dağ kültürü. *Folklor/ Edebiyat, cilt:12, sayı 46*.
- Campbell, J. (2003). *Doğu mitolojisi*. (K. Emiroğlu. Çev.). Ankara: İmge.

- Campbell, J. (2006). *İlkel mitoloji*. (K. Emiroğlu. Çev.) Ankara: İmge.
- Campbell, J. (2017). *Kahramanın sonsuz yolculuğu*. (S. Gürses. Çev.) İstanbul: İthaki.
- Çoruhlu, Y. (2010). *Türk mitolojisinin anahatları*. İstanbul: Kabalıcı.
- Eliade, M. (1993). *Mitlerin özellikleri*. (S. Rıfat. Çev.) İstanbul: Simavi.
- Eliade, M. (1994). *Ebedi dönüş mitosunu*. (Ü. Altuđ. Çev.) Ankara: İmge.
- Eliade, M. (2014). *Şamanizm*. (İ. Birkan. Çev.) Ankara: İmge.
- Eliade, M. (2015). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi 1*. (A. Berktaş. Çev.) İstanbul: Kabalıcı
- Eliade, M. (2017). *Dinler tarihine giriş*. (L. A. Özcan. Çev.) İstanbul: Alfa.
- Erhat, A. (1984). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Remzi.
- Erhat, A. Eyüboğlu, S. (1977). *Hesiodos eseri ve kaynakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hooke, H. S. (2002). *Ortadođu mitolojisi*. (A. Şenel. Çev.) İstanbul: İmge.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk töresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ögel, B. (1971). *Türk mitolojisi 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Rosenberg, D. (2003). *Dünya mitolojisi*. (K. Aktan, E. Cengiz, A.U. Cüce, K. Emiroğlu, T. Kenanođlu, T. Kocayığit, E. Kuzhan, Bengü Dabaşı. Çev.) Ankara: İmge.